

Putnu dzīvotņu aizsardzība Rāznas nacionālajā parkā

Latvijas Ornitoloģijas biedrība 2014. gadā īstenoja Latvijas vides aizsardzības fonda projektu “Dzīvotņu aizsardzības nodrošināšana Rāznas nacionālajā parkā ligzdojošajām īpaši aizsargājamajām putnu sugām”. Projekta ietvaros nacionālā parka teritorijā meklētas īpaši aizsargājamo sugu ligzdošanas vietas ar mērķi sagatavot mikroliegumu pieteikumus putnu sugu un to dzīvotņu aizsardzībai, tādā veidā uzlabojot reto putnu sugu aizsardzības stāvokli Rāznas nacionālajā parkā.

Kādēļ Rāznas nacionālais parks?

Teritorijas zonējums (sk. tālāk) Rāznas nacionālo parku (RNP) padara par vienu no visvājāk aizsargātajām “īpaši aizsargājamām dabas teritorijām” Latvijā. Šis ir nozīmīgākais projekta teritorijas izvēles pamatojums. Tomēr aktuāls ir arī ziņu par putnu sugu sastopamību Latgalē iztrūkums, kuru apsekojumu gaitā ir izdevies ievērojami samazināt ar ziņām vismaz par īpaši aizsargājamām putnu sugām.

Rāznas nacionālais parks ir lielākā īpaši aizsargājamā dabas teritorija (ĪADT) Latgalē, kas aizņem 59 615 ha lielu platību. Tajā ir šādas funkcionālās zonas: dabas lieguma (907,4 ha; 2 % no kopējās platības), dabas parka (55 001,2 ha; 92 %) un neitrālā (3706,4 ha; 6 %) zona (LDF 2009). RNP teritorijā ir izveidoti 11 mikroliegumi ar kopējo platību 33 ha (Dabas datu pārvaldības sis-

tēma “Ozols”, skatīts 06.01.2015.), no tiem viens baltmuguras dzenim *Dendrocopos leucotos*, viens zivjērglim *Pandion haliaetus*, septiņi dažādiem mežu biotopiem un divi Šultesa madarai *Galium schultesii*.

Visām putnu sugām nedraudzīgā mežsaimnieciskā darbība to ligzdošanas laikā ir aizliegta tikai dabas liegumā zonā (no 15. aprīļa līdz 31. jūlijam, kas izslēdz agrāk ligzdojošās putnu sugas; MK noteikumi Nr. 447). Nelielā dabas lieguma zonas platība (2 % no kopējās nacionālā parka platības) kalpo, galvenokārt, ar ūdeņiem saistītu sugu (piemēram, zivju) aizsardzībai – 624 ha jeb 67 % dabas lieguma zonas aizņem ezeri (LDF 2009). Tātad ar mitrājiem (šajā izpratnē – purviem un pārplūstošiem klajumiem) un mežiem saistītu putnu sugu aizsardzībai vismaz ligzdošanas laikā ir veltīti vien 283,4 ha jeb 0,5 % nacionālā parka teritorijas.

Mikroliegumu nozīme sugu un dzīvotņu aizsardzībā

Mikroliegumi ir teritorijas, kas tiek izveidotas, lai nodrošinātu īpaši aizsargājamās sugas vai biotopa aizsardzību ārpus ĪADT, kā arī tajās ĪADT, kurās kāda no funkcionālajām zonām to nenodrošina. Praktiski vienīgās funkcionālās zonas (LR likums “Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām”), kuru aizsardzības statuss līdzinās (bet ar atsevišķām niansēm var būt atšķirīgs) mikroliegumiem, ir stingrā un regulējamā režīma zonas. Līdzīgi kā ĪADT, arī mikroliegumos ir aizliegtas vai ierobežotas darbības, kas apdraud retās sugas vai biotopa pastāvēšanu. Ar mikroliegumiem aizsargājamo sugu sarakstu nosaka MK noteikumi Nr. 940.

Mikroliegumu dibināšana ir nozīmīgākais dispersi ligzdojošo putnu sugu aizsardzības paņēmieni (Ķuze u.c. 2011), jo šo sugu populācijas nevar

aizsargāt ar atsevišķu ĪADT stingrajām zonām, kā tas teorētiski ir iespējams koloniāli ligzdojošajām sugām. Bieži šīs sugas ir jutīgas pret cilvēku saimniecisko darbību (ekosistēmu pārmaiņām, piesārņojumiem un traucējumu) vai vienkārši klātbūtni ligzdošanas sezonas sākumā (Strazds 2011).

Citas ar mikroliegumiem aizsargājamās putnu sugas ir saistāmas ar latviešu valodā maz lietotu terminu – lietussarga (*umbrella* – angļu val.) sugas (Roberge, Angelstam 2004). Šādas sugas ir saistītas ar bioloģiski augstvērtīgiem biotopiem, to dzīvotnes apdzīvo arī citas ar noteiktu vidi saistītas, augsti specializētas, ar ierobežotu izplatīšanās spēju apveltītas, retas sugas. Termins ieviests, jo šādu sugu aizsardzība saudzē – gluži kā lietussargs pasargā no nelabvēlīgas ietekmes – arī citas sugas (Fleishman *et al.* 2000). Raksturīgākās lietussarga sugas starp putniem ir mednis *Tetrao urogallus* (Suter *et al.* 2002), baltmugurdzenis (Martikainen *et al.* 1998, Roberge *et al.* 2008) un trīspirkstu dzenis *Picoides tridactylus* (Butler *et al.* 2004), tomēr arī citas sugas ir saistītas ar bioloģiski vērtīgākajām (vecākajām, ar lielu izmēru atmirstošo koksni dažādās sadalīšanās pakāpēs, lieliem augošiem kokiem bagātākajām) audzēm.

Mikroliegumi tiek veidoti arī ūdeņos ligzdojošajiem putniem, piemēram, melnajiem ziriņiem *Chlidonias niger* un citām koloniāli ligzdojošām sugām, kā arī ziemeļu gulbim *Cygnus cygnus* un lielajam dumpim *Botaurus stellaris*. Tādējādi tiek ierobežota papildus piesārņojošu darbību veikšana ūdenstilpē (MK noteikumi Nr. 940), ierobežojot maksšķerēšanu un zveju, šajās vietās tiek samazināts traucējums citiem putniem, kas barojas ar zivīm, piemēram, zivju ērglim *Pandion haliaetus*.

Autors ar komandu izseko mazo ērgli Rāznas nacionālajā parkā.

Foto: D. Drazdovskis / headoutdoors.net

Kā jau nosaukums liecina, mikroliegumi platības ziņā ir nelielas teritorijas: 0,1–200 ha, medņa mikroliegumi kopā ar buferzonu var sasniegt 500 ha platību, tomēr buferzonas nodrošinātā aizsardzība ir ievērojami vājāka. Konkrētām sugām vai biotopiem veidojamo mikroliegumu platību un tajos noteiktos ierobežojumus reglamentē MK noteikumi Nr. 940. Svarīgi piebilst, ka ar mikroliegumiem iespējams aizsargāt tikai nelielu daļu no atsevišķu sugu ligzdošanas iecirkņiem: atļautās mikroliegumu platības trīspirkstu dzenim, baltmugurdzenim un apodziņam *Glaucidium passerinum* ir tikai 2–10 ha. Tajā pašā laikā dažādos pētījumos par šo sugu ligzdošanas teritoriju izmēriem ir minētas ievērojami lielākas platības: apodziņam aptuveni 220–240 ha, nozīmīgas vecākās mežaudzes ar dažādu vecumstruktūru (Kullberg 1995; Strom, Sonerud 2001), trīspirkstu dzenim – vidēji 86,4 ha (Pechacek 2004), turklāt nepieciešams liels atmirstošās koksnes daudzums (Butler *et al.* 2004; tas ir arī

viens no dabisko meža biotopu vērtēšanas kritērijiem – Auniņš 2013), baltmugurdzeņa vidējais teritorijas izmērs ir ap 100 ha (Roberge *et al.* 2008), tomēr teritoriju izvietojums ir saistīts ar lielu (>50 m³/ha) atmirušās un atmirstošās lapkoku koksnes daudzumu (Czeszczewik, Walankiewicz 2006).

Zemes īpašniekiem ir pieejamas “*dabas aizsardzības radīto zaudējumu*” kompensācijas, kas tiek noteiktas saskaņā ar MK noteikumiem Nr. 891.

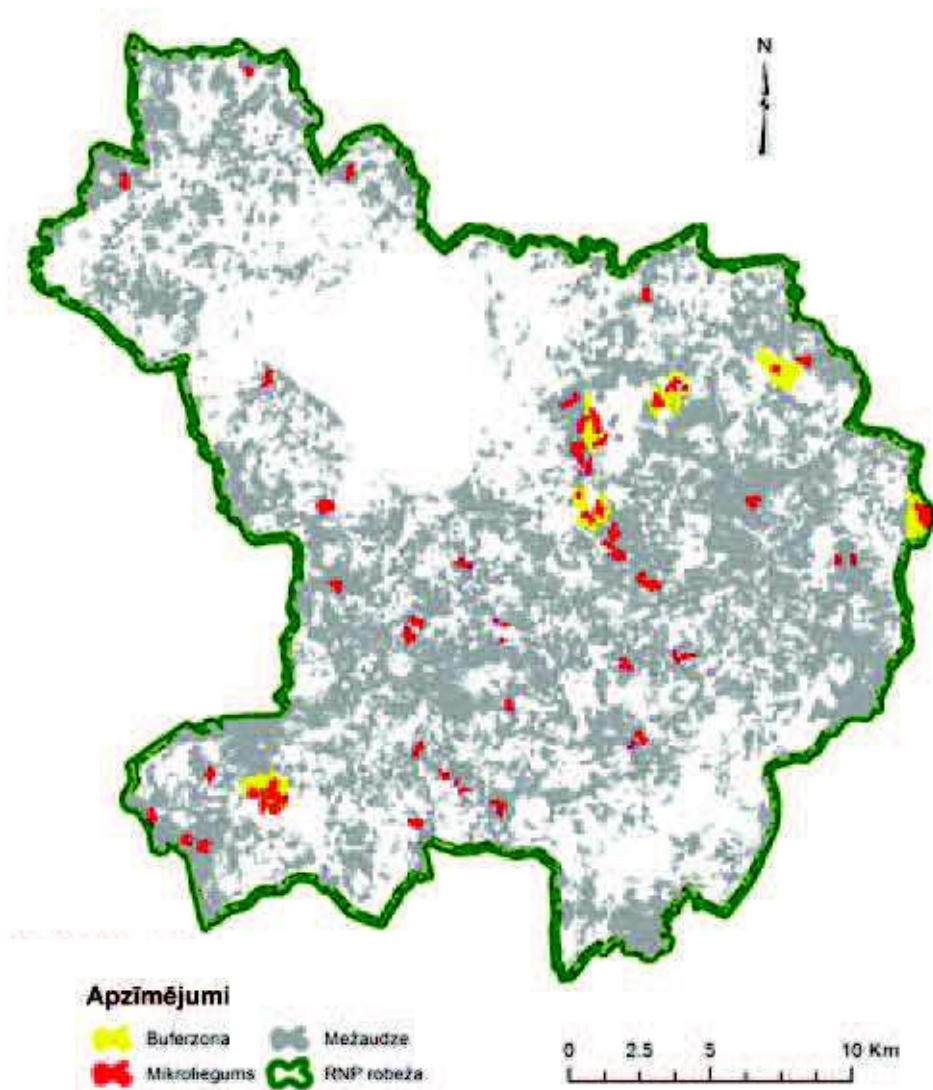
Teritorijas apsekošana

Projekta gaitā RNP apsekots ar mērķi konstatēt pēc iespējas vairāk ar mikroliegumiem aizsargājamo putnu sugu ligzdošanas teritoriju. Tāpat apsekošanas metodika nebija paredzēta tam, lai iegūtu šo vai citu sugu populāciju vērtējumus. Dienas plēsīgo putnu ligzdošanas iecirkņu apzināšanā izmantoti vizuālie novērojumi punktos. Dzeņiem, apodziņam un naktī aktīvajām pūcēm izmantota provocēšanas metode maršruta punktos. Apsekojumu starplaikos, pārbrau-

cienos un, nepieciešamības gadījumā, speciāli (pamatojoties uz aizdomām par kaiju koloniju atrašanās vietu) no krasta līnijas pārskatītas ūdenstilpes.

RNP dominē nelielu mežu puduru, zālāju un ezeru mozaikveida ainava, tajā ir samērā blīvs ceļu tīkls. Retajās vietās, kuras var dēvēt par mežu masīviem, ir atrodamas kvartālstīgas. Teritorijas apsekošana ar uzskaišu maršrutiem tika plānota pa dažāda izmēra autoceļiem un dabiskām brauktuvēm, kā arī pa mežu kvartālstīgām. Uzskaites veiktas ar kājām un auto, apstājoties punktos.

Dienas plēsīgo putnu un melnā stārķa uzskaites iedalāmas divās daļās – riesta izlidojumu uzskaites un medību (mazuļu barošanas) izlidojumu uzskaites. Šo uzskaišu mērķis bija konstatēt ligzdošanas teritorijas mazajam ērglim *Aquila pomarina*, melnajai klijai *Milvus migrans*, zivju ērglim, jūras ērglim *Haliaeetus albicilla* un melnajam stārķim *Ciconia nigra*.

1. attēls. Līdz projekta noslēgumam 2014. gada decembrī sagatavoti mikroliegumu pieteikumi putnu ligzdošanas vietu aizsardzībai kartē norādītajās platībās.

1. tabula. Līdz projekta noslēgumam 2014. gada decembrī sagatavotie mikroliegumu pieteikumi.

Suga	Konstatēto teritoriju skaits	Sagatavoti mikroliegumu pieteikumi	Populācijas vērtējums DAP* (pāri)	Populācijas vērtējums PNV** (pāri)
Mazais ērglis <i>Aquila pomarina</i>	8	4	20–30	20–30
Vistu vanags <i>Accipiter gentilis</i>	2	1	–***	–***
Zivju ērglis <i>Pandion haliaetus</i>	7	1 (+3)****	2–5	3–7
Meža balodis <i>Columba oenas</i>	1	1	0–5	–****
Apodziņš <i>Glaucidium passerinum</i>	8	6	5–20	3–5
Vidējais dzenis <i>Dendrocopos medius</i>	9	3	5–20	–***
Baltmugurdzenis <i>Dendrocopos leucotos</i>	31	21	5–20	5–20
Trīspirkstu dzenis <i>Picooides tridactylus</i>	11	9	5–20	–***

* LDF 2009.

** Račinskis 2004.

*** Sugas populācijas lielums nav vērtēts/suga nav konstatēta.

**** Iekavās norādīts pēc projekta beigām sagatavoto mikroliegumu skaits.

***** Nav Eiropas nozīmes putniem nozīmīgo vietu kritēriju suga.

Katrā uzskaites punktā pavadītas 45 līdz 90 minūtes, atzīmēti visi īpaši aizsargājamo putnu sugu novērojumi. Kopumā uzskaites veiktas 71 punktā. Sakarā ar teritorijā izteikto reljefu, attālums starp uzskaites punktiem nav sākotnēji noteikts, tas izvēlēts lauka apstākļos, lai nodrošinātu iespējami labāku teritorijas novērošanu. Lai izsekotu medību vai mazuļu barošanas lidojumu virzienus, uzskaites veiktas arī no mežos augošu koku galotnēm.

Sagatavotie mikroliegumu pieteikumi

Līdz projekta noslēgumam 2014. gada decembrī ir sagatavoti 46 mikroliegumu pieteikumi (1. attēls, 1. tabula), kas Dabas aizsardzības pārvaldē iesniegti 26. novembrī un 22. decembrī. Kopumā sagatavoto mikroliegumu platība ir 516,9 ha, buferzonās iekļauti vēl 451,4 ha. Trīs mikroliegumi daļēji atrodas dabas lieguma zonās, tie veidoti, lai samazinātu masu pasākumu norises potenciāli radīto traucējumu putnu ligzdošanas laikā. Šie mikroliegumi izveidoti baltmugurdzenim, vidējam dzenim un apodziņam, tie daļēji atrodas Lielā Liepukalna un Mākoņkalna dabas lieguma zonās.

Dažām sugu atradnēm mikroliegumi dažādu apsvērumu dēļ nav veidoti. Piemēram, sešu baltmugurdzeņu

Lielais dumpis *Botaurus stellaris*.
Foto: A. Krusts / agriskrusts.lv

Trīspirkstu dzenis *Picoides tridactylus*.
Foto: A. Mankus / ainars.net

Apodziņš *Glaucidium passerinum*.
Foto: I. Priedniece

Melnā klija *Milvus migrans*.
Foto: E. Lediņš / ledins.lv

Mazais ērglis *Aquila pomarina*.

Foto: A. Krusts / agriskrusts.lv

ligzdām, no kurām tika izvesti mazuli, šobrīd nav izveidoti mikroliegumu pieteikumi, jo tās atradās bebru darbības ietekmē iznikušās bērzu *Betula sp.* audzēs atklātā ainavā. Nav šaubu, ka minētās ir nozīmīgas barošanās un ligzdošanas vietas sugai šobrīd, tomēr atradnēm var būt īslaicīgs raksturs – pēc esošās audzes sabrukšanas vieta sugai var nebūt vairs piemērota, jauno kociņu atjaunošanās šajās vietās nav novērota. Mikroliegumu pieteikumi nav sagatavoti arī vidējo dzeņu ligzdošanas teritorijām, kurās suga ligzdo viensētās augošajos vecajos lapu kokos.

Citu sugu novērojumi

Dažādu apsekojumu gaitā RNP izdevies konstatēt 33 īpaši aizsargājamās un Eiropas Padomes Putnu direktīvas 1. pielikuma putnu sugas (509 novērojumi ārpus plānoto mikroliegumu teritorijām), kā arī atzīmētas 43 baltā stārķa *Ciconia ciconia* ligzdas. Novērojumi apkopoti un nosūtīti Eiropas ligzdojošo putnu atlanta sagatavošanai.

Starp interesantākajiem novērojumiem minama zaļās dzilnas *Picus viridis* teritoriālas uzvedības konstatēšana, divu iekšzemē jūlija sākumā migrējošu isastes klijkaiju *Stercorarius parasiticus* novērojums. Dabas aizsardzības plānā (LDF 2009) ķīķu *Pernis apivorus* populācija vērtēta 3–10 pāru robežās, savukārt šā projekta ietvaros iegūti 48 novērojumi, no kuriem izdalāmas vismaz 25 teritorijas, tomēr sugas galvenās aktivitātes sezonas laikā pārbaudīta tikai aptuveni trešā daļa Rāznas NP teritorijas. Atzīmētas 18 rubeņu *Tetrao tetrix* riestošanas vietas, tomēr jāuzsver, ka sugas aktivitātes laikā uzskaišu veicēji projekta ietvaros ir atradušies mežos un, ņemot vērā reljefu, lielākā daļa riesta vietu noteikti ir palikušas nepamanītas.

Pateicības

Projekta izstrādē lauka darbos piedalījušies: Andris Avotiņš jun., Andris Avotiņš sen., Džeks Aštons-Būts (*Jack Ashton-Booth*, Apvienotā Karaliste), Dāvis Drazdovskis, Andris Erts,

Gaidis Grandāns, Maija Grandāne, Ieva Grīnerte, Santa Ieviņa, Vitālijs Ignatjevs, Tims Džonss (*Tim Jones*, Apvienotā Karaliste), Uldis Ļoļāns, Kārlis Millers, Stefs Van Reijns (*Stef Van Rijn*, Nīderlande), Vinsīana Šokerte (*Vinciane Schockert*, Beļģija), Dagnis Vasiļevskis, Dace Vikšere, Pauls Foskopps (*Paul Voskamp*, Beļģija), Mārtiņš Zilgalvis.

Paldies Aivaram Petriņam un Pēterim Lakovskim par vēsturiskajiem mazo ērgļu novērojumiem Rāznas nacionālajā parkā.

Paldies par konsultācijām sugu novērojumu interpretācijā Uģim Bergmanim, Aigaram Kalvānam, Jānim Ķuzem un Mārim Strazdam.

Autora adrese:
avotins.puces@gmail.com

Vistu vanags

Accipiter gentilis.

Foto: A. Krusts / agriskrusts.lv

Literatūra

- Auniņš A. (red.) 2013. Eiropas Savienības aizsargājami biotopi Latvijā. Noteikšanas rokasgrāmata. 2. precizētais izdevums. Rīga: Latvijas Dabas fonds, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 320 lpp.
- Butler R., Angelstam P., Schlaepfer R. 2004. Quantitative snag targets for the three-toed woodpecker *Picoides tridactylus*. *Ecological Bulletins* 51: 219–232.
- Czeszczewik D., Walankiewicz W. 2006. Logging affects the White-backed woodpecker *Dendrocotus leucotos* distribution in the Białowieża Forest. *Annales Zoologici Fennici* 43: 221–227.
- Fleishman E., Murphy D.D., Brussard P.F. 2000. A new method for selection of umbrella species for conservation planning. *Ecological Applications* 10: 569–579.
- Kullberg C. 1995. Strategy of Pygmy Owl while hunting avian and mammalian prey. *Ornis Fennica* 72: 72–78.
- Ķuze J., Strazds M., Lipsbergs J. 2011. The microreserve approach in conservation of White-tailed eagle in Latvia – a tool in protecting dispersed species in fragmented forest landscape. 8th Conference of the European Ornithologists' Union, Riga, August 27–30, 2011. Riga, 215 pp.
- LDF 2009. Rāznas nacionālā parka dabas aizsardzības plāns. Jaunmārupe: Latvijas Dabas fonds, 183 lpp.
- Martikainen P., Kaila L., Haila Y. 1998. Threatened beetles in White-backed Woodpecker habitats. *Conservation Biology* 12: 293–301.
- Pechacek P. 2004. Spacing behavior of Eurasian three-toed woodpeckers (*Picoides tridactylus*) during the breeding season in Germany. *The Auk* 121(1): 58–67.
- Račinskis E. 2004. Eiropas Savienības nozīmes putniem nozīmīgās vietas Latvijā. LOB: Rīga, 159 lpp.
- Reihmanis J., Avotiņš A. jun. 2013. Plēsīgo putnu monitoringa metodika. http://biodiv.daba.gov.lv/fol302307/fol634754/fona-monitoringa-metodikas/putni/mon_met_fona_2013_putni_plesigie.doc
- Roberge J.-M., Angelstam P. 2004. Usefulness of the Umbrella Species Concept as a Conservation Tool. *Conservation Biology* 18 (1): 76–85.
- Roberge J.-M., Mikusinski G., Svensson S. 2008. The white backed woodpecker: umbrella species for forest conservation planning? *Biodiversity Conservation* 17: 2479–2494.
- Strazds M. (red.) 2002. Latvijas Meža putni. 2. izdevums. Rīga: Latvijas Ornitoloģijas biedriba, 223 lpp.
- Strazds M. 2011. Conservation ecology of the Black Stork in Latvia. PhD dissertation. Rīga: University of Latvia, Faculty of Biology, 85 pp.
- Strazds M. (red.) 2011. Lielo ligzdu noteicējs. Rīga: Latvijas Ornitoloģijas biedriba, 29 lpp.
- Strom H., Sonnerud G.A. 2001. Home range size and habitat selection in the Pygmy Owl *Glaucidium passerinum*. *Ornis Fennica* 78: 145–158.
- Suter W., Graf R. F., Hess R. 2002. Capercaillie (*Tetrao urogallus*) and avian biodiversity: testing the umbrella-species concept. *Conservation Biology* 16: 778–788.

Tekstā minētie normatīvie dokumenti

- LR likums "Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām". Pieņemts: 02.03.1993., stājies spēkā: 07.04.1993., ar labojumiem, spēkā esošā redakcija 11.01.2014.
- Ministru Kabineta noteikumi Nr. 396. Izdoti: 14.11.2000., stājušies spēkā: 18.11.2000., ar grozījumiem: 31.07.2004.
- Ministru Kabineta noteikumi Nr. 421. Izdoti: 05.12.2000., stājušies spēkā: 09.12.2000., ar grozījumiem: 31.01.2009.
- Ministru Kabineta noteikumi Nr. 447. Izdoti: 26.06.2007., stājušies spēkā: 30.06.2007., ar grozījumiem: 27.11.2010.
- Ministru Kabineta noteikumi Nr. 940. Izdoti: 18.12.2012., stājušies spēkā: 01.01.2013., bez grozījumiem.
- Ministru Kabineta noteikumi Nr. 891. Izdoti: 17.09.2013., stājušies spēkā: 02.10.2013., bez grozījumiem.

Summary

Conservation of bird breeding territories and habitats in Rāzna National Park in South-Eastern Latvia /Andris Avotiņš jun./

Rāzna National Park is the largest specially protected area in south-eastern Latvia. However, conservation exists mainly in the name of the territory because forestry, which is found to be the most important factor affecting wildlife there, is banned, at least during bird breeding season, in only 2% of the area. To reduce the pressures of human activity, microreserve documentation for woodpecker, owl and bird of prey breeding territory and habitat protection were prepared. Microreserves were planned in forest stands including 516.9 ha, while buffers (restrictions mainly during bird breeding season) included 451.4 ha.